

УДК 631.115: 304.3

Збарський В. К., д.е.н., професор

Збарська А. В., к.е.н., асистент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК РІЗНОУКЛАДНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглядаються проблеми раціонального поєднання малих, середніх і великих підприємств та необхідність у розробці відповідної методології. Обґрунтовується необхідність раціонального поєднання, а не протиставлення великих, середніх і малих підприємницьких структур на селі. Доведено, що різні за розмірами підприємства АПК мають, в залежності від своїх видових особливостей і умов функціонування відповідні переваги та недоліки.

Ключові слова: великі, середні, малі підприємства, підприємництво, методологія, якість життя, сільська місцевість.

Актуальність дослідження. Невідповідність потенційних можливостей ринкових перетворень на селі їх фактичним результатам потребує подальшого розвитку аграрних відносин, закладених у різноманітності організаційно-правових структур. Вони поглиблюють конкурентноздатність виробників, створюють передумови їх ефективного розвитку. Вивчення і узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду щодо аграрних відносин при різноукладності дозволило встановити, що не всі аспекти цього напрямку сучасної аграрної економіки достатньо досліджені. Особливо це стосується організаційного забезпечення аграрних відносин. Зокрема шляхів взаємодії приватного і колективного укладів на селі, компромісного вирішення питання про конструктивні особливості ринкового розвитку сільського господарства в Україні. Таким чином теоретичне, методологічне і практичне дослідження вищенаведених проблем, які мають важливе господарське значення, обумовлюють актуальність поданої статті, її наукову і практичну цінність.

Стан дослідження даної проблеми. Даній проблемі присвячені науково-прикладні розробки як вітчизняних: В.Г. Андрійчук, І.Ф.Баланюк, М.В.Вишиванюк, П.І.Гайдучський, В.Г. Галанець, М.В. Гладій, О.В. Крисальний, М.А. Лендел, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, І.Р. Михасюк, О.М. Онищенко, В.П. Рябоконт, П.Т. Саблук, М.П. Сахацький, В.М. Скупий, А.М. Стельмащук, М.М. Федоров, Г.В. Черевко, Л.М. Шевченко, О.М. Шестопаль, В.В. Юрчишин, так і зарубіжних: А.Н. Аду-

кова, О.М. Ємельянов, В.В. Кузнецов, І.В. Курцев, Р.Кучков, В.В. Милосердов, О.О. Ніконов, А.В. Петриков, А.Є. Романов, Ж. Сундетов дослідників.

Проте їх дослідження охоплюють окремі аспекти проблеми і не дають хоча б найбільш загального уявлення про сучасну трансформацію укладів, глибинні процеси і явища, що відбуваються при цьому, регіональні особливості їх прояву, соціально-економічну результативність.

Мета дослідження. Пошук раціонального співвідношення між ринковим і державним регулюванням сільського господарства. Розглянути понятійний апарат, який використовує сучасна економічна наука, характеризуючи різноукладну аграрну сферу України.

Методи дослідження. При розгляді загальних питань розвитку аграрного сектора використовувався метод історико-економічного аналізу; метод аналітичних порівнянь – при співставленні даних по різних укладах; абстрактно-логічний – при обґрунтуванні розвитку різноукладності на перспективу.

Власні дослідження. Впродовж останніх років багато вітчизняних вчених економістів-аграрників активно працюють над розробкою теоретичних, методологічних та практичних питань, пов'язаних з трансформацією відносин власності і господарювання. Майже по кожному з них проводяться наукові дискусії. До цього часу не досягнуто єдності поглядів стосовно стратегії ринкових реформ. Відкритим залишається питання про пріоритетний уклад в перспектив-

ній моделі аграрної економіки. В науковій літературі нерідко абсолютизуються переваги приватних господарств і замовчуються їх проблеми. Не завжди науково обґрунтовується питання реформування земельних відносин. Не звертається увага на той факт, що розвиток оренди землі неминуче веде до того, що вона знову буде належати не тим, хто її обробляє. Практично не ставилось питання про часткове збереження колективних господарств з спільною формою власності. Помилковою є поширена теза про те, що приватна власність на землю та інші засоби виробництва є обов'язковою умовою переходу до ринкових відносин.

В науковій літературі активно обговорювались питання про місце і роль держави в аграрному секторі як перехідної, так і перспективної моделі аграрних відносин. При цьому практично загально визначеною є теза, що сільське господарство без державного регулювання і підтримки в сучасних умовах не може ефективно функціонувати. На жаль, держава не надає належної підтримки цьому пріоритетному секторові економіки. Саме це є одним із чинників, що зумовив його глибоку кризу. Нині актуальним є питання про пошук раціонального співвідношення між ринковим і державним регулюванням сільського господарства.

В науковій літературі немає також єдності поглядів з питання економічної сутності категорій, які характеризують систему аграрних відносин, а деякі з них не визначались взагалі.

“Економічна система” – це об'єднуюча ланка між двома іншими системами: природою і суспільством. Її призначення – трансформація природних ресурсів в продукти придатні для задоволення людських потреб. Економічна система складається із багатьох елементів, які в свою чергу є системами. Головною з них є система економічних відносин. З позицій різних рівнів їх можна класифікувати на три великі групи: 1) відносини власності; 2) відносини господарювання; 3) механізми господарювання.

“Модель економіки”, або “економічна модель” є спрощеним виділенням в певній економічній системі її головних ознак: форм власності і господарювання, їх структура та взаємозв'язок; механізми, що регулюють

економічну систему і їх співвідношення; місце та роль держави в економічній системі. В кожній країні вони мають особливості, що дає підставу вести мову про національні моделі економіки. Звичайно, їх можна об'єднати також у певні групи.

Національна модель економіки в якості важливої складової включає “модель аграрної економіки”, яка має особливості обумовлені використанням специфічного виробничого ресурсу – землі, і значним впливом на господарську діяльність природного фактору. В кожній країні модель аграрної економіки має специфіку. Однак певне їх групування в розрізі тих чи інших країн дозволяє виділити спільні риси, що дає змогу вести мову про “західну” модель аграрної економіки (економічно розвинуті країни), “перехідну” (постсоціалістичні країни) тощо.

Модель аграрної економіки включає певні “уклади”. Розуміння сутності категорії “уклад” як цілісної форми виробничих відносин названої моделі, розглядається як складна, багатоаспектна соціально-економічна категорія, яка уособлює пріоритети, інтереси і відповідні їм типи поведінки селян, що в умовах даної форми власності та особливостей використання права на неї реалізуються через конкретні виробничі відносини і форми господарювання. Сукупність укладів, що функціонують на кожному даному етапі розвитку сільського господарства, формує його різноукладність. Основою їх виділення можуть бути покладені різні критерії: наявність або відсутність ринкових відносин і найманої праці. Основу класифікації укладів складають організаційно-правові форми господарювання, об'єднані у певні групи по критерію суб'єктів власності та господарювання. Головним з них є: окремий індивідуум; об'єднання (група) людей; держава. Відповідно в кожній моделі аграрної економіки виділяються господарські уклади: приватно-індивідуальний, колективний, державний.

Термін “форма господарювання” більш конкретний по відношенню до “укладу”, який може включати декілька однотипних форм господарювання. Окрім того, більшість форм господарювання фіксуються юридично (організаційно-правові форми господарювання). Уклади юридично не фік-

суються і їх виявлення використовується для більш узагальнених досліджень по відношенню до сукупності певного типу господарств.

В країнах з ринковою економікою державний уклад в сільському господарстві практично відсутній. Тут абсолютно переважає індивідуально-приватний уклад. Він включає фермерські господарства. В США їх традиційно називають “сімейними фермами”. При цьому до їх складу включають не тільки ферми, що належать окремим особам, а частіше сім'ям (як одному власнику), але і сімейні товариства, і сімейні корпорації (акціонерні товариства, як правило, закритого типу, співзасновниками якого є члени одно-

го сімейного клану). У сільському господарстві США майже 80 відсотків функціонуючих корпорацій належать до сімейних.

Колективний уклад у сільському господарстві виник в результаті об'єднання об'єктів індивідуально-приватної власності з метою їх спільного використання в господарській діяльності. При цьому індивідуальні господарі свідомо об'єднуються з метою пом'якшення конкуренції і збільшення прибутку за рахунок використання ефекту масштабу виробництва. На основі “спільної приватної” власності створюються різні організаційно-правові форми колективних підприємств: товариства, партнерства, несімейні корпорації тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика та загальні результати організаційно-правових форм господарювання України за 2013 р.*

Показник	Підприємства					ФГ	
	ГТ	ПП	ВК	ДП	І	всього	в т.ч. великі
Кількість підприємств	5037	3083	408	272	305	33796	861
Середня кількість працівників, зайнятих у с.-г. виробництві, осіб	307677	96891	22096	20607	18765	98617	27134
- те ж на одне підприємство, осіб	61	31	54	76	62	3	3
Площа с.-г. угідь, тис. га	11670,2	5061,8	658,7	620,8	694,6	4367,7	1683,0
- те ж на одне підприємство, га	2316,9	1641,8	1614,4	2282,3	2277,4	129,2	1954,7
Частка с.-г. угідь в оренді, %	98,2	98,9	98,3	2,9	88,1	83,1	98,4
Виручка від реалізації с.-г. продукції та послуг, млн. грн. ¹	86395,6	26291,6	2644,2	1841,2	4682,4	17491,4	8204,5
- те ж на одне підприємство, тис. грн.	17152,2	8527,9	6480,9	6771,0	21253,8	517,6	9529,0
- те ж на 1 га с.-г. угідь, грн.	7403,1	5194,1	4014,4	2965,9	6741,1	4004,7	4874,9
Прибуток від реалізації с.-г. продукції і послуг ¹ , млн. грн.	8534,6	3296,6	90,7	1,3	594,7	2844,7	1243,8
- те ж на 1 га с.-г. угідь, грн.	731,4	651,3	137,7	2,1	856,2	651,3	739,0
- те ж на одне підприємство, тис. грн.	1694,4	1069,3	222,3	4,7	1949,8	84,2	1444,6
Рівень рентабельності с.-г. діяльності, %	11,0	14,3	3,6	0,1	14,5	19,4	17,9

*Ті, що звідують за формою № 50 СГ¹; ¹Без врахування ПДВ. Де: ГТ – господарське товариство; ПП – приватне підприємство; ВК – виробничий кооператив; ДП – державне підприємство; І – інші підприємства; ФГ – фермерські господарства.

Дані табл. 1 свідчать про переваги приватних підприємств. Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності в них на порядок вищий, ніж у колективних господарських структур. Названий показник, наприклад, у фермерських господарств у 2013 році склав 19,4%, тоді як у виробничих кооперативах і державних підприємствах відповідно 3,6 і 0,1%.

Дослідження показали, що у сільському господарстві, в силу особливостей виробничих процесів, мотивація до сумлінної та творчої праці власника-господаря і працівника має підвищену економічну вагомість. Саме тому в сільському господарстві наймана праця не отримала широкого розповсюдження навіть в США (на одну ферму не припадає в середньому навіть одного пра-

цівника). Водночас фермерство, особливо дрібне, у цілому стикається з багатьма відомими проблемами, які властиві малому бізнесу взагалі. Головна з них – створення господарства з оптимальним рівнем концентрації виробництва, проблема отримання кредитів тощо. В тій чи іншій мірі ці проблеми у економічно розвинутих країнах, якщо і не

вирішуються з допомогою кооперування фермерів, спеціалізації та інтеграції господарств з підприємствами третьої сфери АПК, то пом'якшуються [1; 7].

Аграрна криза значно погіршила стартові умови створення фермерських господарств України (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка основних економічних показників фермерських господарств України [12]

Показники	Роки				2013 у % до 1995
	1995	2000	2005	2013	
Кількість ФГ, од. на кінець року	34778	38428	42533	40752	117,2
Площа с.-г. угідь, тис. га	786,4	2157,6	3420,6	4451,7	566,1
в т.ч. ріллі	718,5	1994,0	3246,1	4310,0	599,9
На одне ФГ, га: с.-г. угідь	23	56	80	109	475,0
ріллі	21	52	76	106	504,8
Чисельність працюючих, осіб	64767*	71504*	131496	98617	152,3
Частка с.-г. угідь у загальній площі угідь всіх категорій, %	1,9	5,2	9,1	10,6	+8,7
Урожайність, ц/га:					
– зернових	14,7	15,8	24,3	32,1	218,4
– картоплі	69,5	128,9	154,2	225,5	324,5
– овочів	64,2	78,2	122,8	288,2	448,9
– цукрових буряків	233,8	186,3	234,6	376,0	160,8
– соняшнику на зерно	9,7	10,2	7,3	20,9	215,5
Валова продукція с.-г. (у постійних цінах 2010р.), млн. грн. – всього	1392,4	3125,2	8177,5	19091,4	у 13,7 р.
в т.ч. рослинництва	1189,8	2903,3	7719,2	17695,3	у 14,9 р.
тваринництва	202,6	221,9	458,3	1396,1	у 6,9 р.
Частка у виробництві продукції всіх категорій господарств галузі, %	0,8	2,1	4,6	7,6	+6,8
В розрахунку на одного працюючого у ФГ:					
– с.-г. угідь, га	6,86	17,06	26,02	45,14	у 6,6 р.
– валової продукції, грн.	12140	24710	62189	193591	у 15,9

Розраховано автором за даними: Сільське господарство України за 2013 рік : Статистичний збірник. – К.: Держстат України, 2014. – С. 158–160. *Дані розрахункові.

Для становлення фермерства України характерна тенденція (скоріш закономірність) затування темпів їх приросту. Крім того за 10 років становлення фермерство в Україні не зайняло пріоритетних позицій ні в приватному укладі, ні в аграрному секторі економіки в цілому (табл. 2).

Незважаючи на значний розмір землеводіння, вклад фермерства у вирішення

продовольчої безпеки України незначний. Так, якщо в 2013 р. частка фермерських господарств у площі сільгоспугідь всіх категорій господарств склала 10,6 %, то у виробництві валової продукції – 7,6 %. Проте, спостерігається значне підвищення економічної ефективності фермерського укладу за останні роки, як у натуральному, так і вартісному вимірі.

Приведені дані дають підставу для ствердження: поки що безперечно висока мотивація до ефективної праці у фермерів нейтралізується, а іноді зводиться нанівець багатьма іншими чинниками, які негативно впливають на продуктивність фермерських господарств. Серед них в роботі виділяються і аналізуються наступні проблеми і можливі шляхи їх вирішення: техніко-технологічна оснащеність; “людський ресурс”; створення раціональних по землекористуванню фермерських господарств; спеціалізація, кооперування останніх між собою та інтеграція з підприємствами третьої сфери АПК; проблема стартового капіталу для створення господарств (насамперед отримання кредиту на пільгових умовах), недостатній професіоналізм керівників.

При умові більш-менш повного вирішення цих проблем, і при належній підтримці фермерів державою, фермерський сектор має всі можливості перетворитися у пріоритетний в приватному укладі. В динаміці виробництва валової продукції сільського господарства особистих селянських господарствах результати на порядок вищі.

Слід підкреслити, що на початку аграрної реформи ніхто не прогнозував таке місце напівнатуральному, основаному переважно на примітивній ручній праці дрібнотоварному приватному укладі в формі особистих селянських господарств. Переваги останніх виявилися не в якихось особливих їх позитивних якостях. Висока мотивація до праці властива всім індивідуально-приватним формам господарювання, в котрих в одній особі поєднується власник, господар і працівник. Більш того наші ОСГ мають напівнатуральний характер, тоді як на товарні форми “давить” ринок (конкуренція), примушуючи їх вкладатися в суспільно необхідні витрати. Нинішнє пріоритетне місце сектору ОСГ обумовлене наступними чинниками: 1) відсутність проблеми становлення (вони вже існували раніше); 2) глибокою кризою, яка охопила колективні господарства; 3) низьким рівнем технічної оснащеності, що в умовах диспаритету цін не так негативно відбилася на ОСГ; 4) розширенням земельних площ, зайнятих під ОСГ і кількості зайнятих повністю у ОСГ; 5) зниженням оплати праці, а нерідко її відсутністю в КСП; 6)

невисоким рівнем пенсій та затримка з її виплатою; 7) ОСГ не підлягали податковому тиску. Саме тому ОСГ не слід романтизувати і не перебільшувати їх ефективність.

В економічній літературі на користь високої ефективності ОСГ завжди приводились і тепер приводяться дані про більше виробництво валової продукції в розрахунку з одиниці земельної площі. Дійсно це так. Але потрібно звернути увагу на витрати виробництва (які поки що ніхто не враховує), легальну і нелегальну допомогу крупно товарних господарств та профіль виробництва. Досить сказати, що високий вихід валової продукції в значній мірі обумовлений їх невеликими земельними площами, що дає змогу інтенсифікувати ручну працю.

В науковій літературі немає єдності з погляду перспектив розвитку сектору ОСГ. Тут викристалізувались дві позиції. Згідно першої останній неперспективний в силу тих обставин, що він орієнтований на споживання, самовиживання, самоексплуатацію (можливість існування при збитковості виробництва), а не підтримання максимального прибутку. Опоненти такої позиції стверджують, що ОСГ будуть і в подальшому розвиватися, закріплювати позиції носіїв і зберігачів національних, побутових традицій тощо.

Безперечно, що у ближній перспективі нам не обійтись без сектору ОСГ. Їх частка у загальному обсязі валової продукції сільського господарства України у 2014 р. досягла 54,6 %, а в доходах сільського населення 50,1 %.

Однак в економічному плані із позицій створення високоефективного, конкурентоспроможного на внутрішньому і зовнішньому ринках аграрного виробництва сектор ОСГ – малоперспективний. Щось аналогічне є у західній моделі аграрної економіки, це “фермерство вільного часу”, але вони не відіграють помітної ролі у вирішенні продовольчої проблеми. В Україні більшість ОСГ – це рутинні, неефективні господарства, і ті з них, які досягли певних успіхів поступово будуть трансформуватися у фермерські. Для інших – як і всякого натурального господарства – задоволення потреб його власника, не враховуючи витрати своєї праці. А такі господарства не в змозі виробляти кон-

курентоспроможну продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Дослідження показали некоректність майже загальноновизнаної тези про порівняно невисоку ефективність колективних форм господарювання. Останні як і всякі інші мають свої позитивні і негативні моменти. До перших відносяться (при рівності інших умов) переваги великого виробництва у використанні землі, техніки, робочої сили застосуванні у виробництві передових досягнень в техніці, технологіях, організації і управлінні виробництвом. Іншими словами, колективні господарства, як правило, великі і потенційно мають можливості (в рамках оптимальних розмірів концентрації виробництва) використовувати “ефект масштабу виробництва”.

Разом з тим колективному господарюванню притаманні певні проблеми, які не мають місця у сімейних фермах. Головні з них: 1) можлива різно напрямленість інтересів членів асоціації; 2) економічна зацікавленість і відповідальність працівників “розмиваються”; 3) відчуження основної маси працівників від управління виробництвом і розподілом його результатів, а звідси можливі конфлікти менеджерів та безпосередніх виконавців (працівників); 4) короткотермінові інтереси нерідко переважають довгострокові підприємницького характеру, тобто намагання збільшити поточні доходи в збиток перспективі (відкладене споживання працівників); 5) складність розподілу спільних результатів праці, а також можливого скорочення кількості працівників; 6) для більшості робітників колективних господарств об'єктивно має місце певна відчуженість від об'єктів власності.

Саме наявність цих проблем і складність їх практичного вирішення обумовили той факт, що сама по собі персоніфікація колективної власності на землю та майно не призвела до очікуваного підвищення мотивації до ефективної праці, єдності власності та праці. Тільки індивідуальна приватизація автоматично вирішує цю проблему.

Окрім того, в науковій літературі не звертається уваги на ту обставину, що у ринковій економіці процес створення сумісної приватної власності і на цій базі колективного господарювання проходить добровіль-

но від одиничного до суспільного. При цьому вирішуються такі завдання: забезпечення оптимального рівня концентрації виробництва (використання ефекту масштабу); інтеграція технологічно пов'язаних видів виробництва; диверсифікація виробництва; пом'якшення або навіть усунення конкуренції. В Україні, навпаки, процес формування колективно-приватної власності проходив від суспільного до одиничного. При цьому не акумулювались додаткові кошти, не підвищувався рівень концентрації, а конкуренції не було взагалі. Вся надія покладалась на ефект персоніфікації власності. Не персоніфікований власник ставав індивідуальним, хоча залишався у колективному господарстві. За цим оберненим процесом від суспільного до одиничного, а не одиничного до суспільного криється велика різниця.

В ринковій економіці об'єднуються особи яким притаманне почуття власника-господаря, висока професійність, навички в управлінні тощо. Об'єднання таких суб'єктів, як правило, дає ефект спільного господарювання, кількість переходить в якість. Колишні формально асоційовані власники, стали реально персоніфікованими, але до справжніх господарів їм ще далеко. Ось чому система власності і управління, що склалася в більшості колишніх КСП мало чим відрізняються від колгоспної. А несприйнятливий макроекономічне середовище, неплатоспроможність більшості колективних господарств зруйнували існуючу раніш невисоку мотивацію до праці в колгоспах.

В нормальному ринково-підприємницькому середовищі важливий фактор, який впливає на ефективність роботи сільськогосподарських підприємств є їх економічна (а відповідно юридична) відповідальність. Ринок проводить селекційний відбір переможців у конкурентній боротьбі. Вживає в економічному середовищі той, у кого собівартість продукції нижче ціни реалізації. Всі інші (а тим більш хто не зміг реалізувати продукцію взагалі), терплять економічне банкрутство. Нині в режимі економічної відповідальності працюють всі наші підприємства – товаровиробники. Але на відмінність від країн Заходу ринково-підприємницьке середовище знаходиться на етапі становлення. Воно не забезпечує еквівалентний обмін

сільського господарства з іншими галузями економіки. Звідси занадто висока частка нерентабельних підприємств усіх організаційно-правових форм господарювання.

Формування нормального ринково-підприємницького середовища дасть змогу виявити переваги приватного або колективного укладів. Є всі підстави вважати, останній зможе протистояти першому на рівних і навіть може бути більш ефективним при умові забезпечення високої мотивації до сумлінної та творчої праці усіх членів колективних підприємств. Ринок цю проблему не вирішує. Це справа внутрішньогосподарського або корпоративного менеджменту. Створити високу мотивацію до праці – його головна задача. Навіть в рамках сімейних ферм з декількома працівниками, особливо товариств і корпорацій сімейного типу є певні труднощі в забезпеченні єдності дій і інтересів всіх учасників об'єднання. І чим багато чисельніший колектив, тим складніше вирішувати цю проблему. Але такі, як правило, великі підприємства можуть використовувати ефект масштабу виробництва, тоді як невеликі господарства не мають такої можливості, хоча в них самореалізується проблема високої мотивації до праці.

Тому коли ставиться питання про збереження великих колективних господарств, або їх розділення на невеликі ферми, потрібно враховувати потенціал і проблеми кожного з них. І абсолютизувати перші чи другі – некоректно. Однак можна і треба ставити питання про певну перевагу індивідуально-приватних чи колективних господарств в конкретних умовах з врахуванням певної галузі аграрного виробництва, рівня розвитку спеціалізації, кооперації та інтеграції. Саме з цих позицій в статті ставиться і в певній мірі вирішується питання про формування великих колективних підприємств у формі сільськогосподарських виробничих кооперативів і товариств. Правда, деякі наші дослідники вважають, що фактор приватної власності діє більш ефективно, ніж фактор концентрації виробництва, чим і пояснюється більш висока ефективність дрібних селянських господарств порівняно з великими колективами і державними підприємствами. Тут напевно мова йде про наші ОСГ і дрібні ферми. Однак, як вже відмічалось, дійсну

ефективність їх ніхто не визначає, а більш високий вихід валової продукції з одиниці земельної площі пояснюється багатьма іншими умовами.

Безперечно, не слід применшувати значення чинника приватної власності, або абсолютизувати фактор концентрації виробництва. Тут потрібно врахувати інші умови і порівняти ці фактори за їх рівності. Але головне зважити на рівень розвитку продуктивних сил, усупільнення виробництва тощо. Є всі підстави вважати, що до початку 50-х років ХХ ст., коли більшість фермерських господарств мали порівняно невисоку технічну озброєність і використовували прості технології, фактор приватної власності мав пріоритетне значення по відношенню до рівня концентрації виробництва. В постіндустриальному суспільстві вирішальне значення набуває останній. Саме великі підприємства, корпорації партнерства мають змогу використовувати сучасні техніку і технологію. Ось чому в Україні потрібно зробити все можливе для збереження великих підприємств усіх форм господарювання.

В науковій літературі залишається дискусійним питання про переваги тих чи інших організаційно-правових форм господарювання.

По-перше, асоціації виробників, в яких не використовується наймана праця. В них кожний член є одночасно власником, працівником і господарем. В таких колективах рівень впливу приватної власності на сумлінне і творче ставлення членів асоціації до праці залежить (при рівності інших умов) від їх кількості: “чим менша група людей, тим більша вірогідність того, що вклад індивіда буде більш значимим”. Невелике колективне підприємство по своїй економічній поведінці подібне до сімейного господарства. Тут залежність спільного доходу від трудового внеску кожного “прозора” для всіх членів асоціації. Ось чому так важливо створення в межах великих колективних господарствах порівняно невеликих економічно автономних виробничих груп. В цьому аспекті в Україні накопичений певний позитивний досвід. Між ними іноді встановлюються навіть ринкові відносини.

По-друге, колективні господарства, що використовують найману працю. В них чле-

ни асоціації відрізняються між собою за соціально-економічним статусом. Частина з них є власниками-господарями, інші – найманими працівниками. Ефективність праці останніх залежить від їх організації у широкому розумінні цього питання, починаючи від умов праці і закінчуючи морально-психологічним кліматом у колективі. Особливе значення має оплата праці.

І для першого, і для другого типу колективних підприємств вирішальне значення має застосування науково обгрунтованого менеджменту, включаючи такі його складові як маркетинг, бізнес-планування. Тобто мова йде про досягнення сучасного менеджменту в розвинутому ринково-підприємницькому середовищі. Без його застосування ні приватні, ні колективні більш-менш великі підприємства не в змозі ефективно функціонувати.

Висновки. 1. В сучасних моделях аграрної економіки країн Заходу пріоритетним є приватний уклад, його основу складає сімейна ферма. Така модель сформувалась спонтанно, але не випадково. Вона відображає особливості сільського господарства, в якому рівень концентрації має порівняно менше значення, а висока мотивація до продуктивної праці, навпаки, відіграє значну роль.

2. В багатокладній аграрній економіці, яка формується в Україні, абсолютно переважає приватна власність на землю і інші виробничі ресурси, що обумовлює значні темпи і пріоритети в розвитку приватного укладу. Однак приватний уклад складається головним чином з дрібних, напівнатуральних, неперспективних господарств населення. Фермерський сектор економічно слабкий, не досяг критичної маси, а його питома

вага у загальному виробництві валової продукції сільського господарства незначна. В Україні слабо розвинута інфраструктура, спеціалізація, кооперація господарств між собою і інтеграція їх з третьою сферою АПК. Держава не надає належної підтримки аграрному виробництву. Все це зумовлює його низьку ефективність і продуктивність.

3. Подальший розвиток багатокладної економіки України складатимуть різні організаційно-правові форми господарювання, в яких належить поєднати сучасне велике технологічне виробництво з приватною власністю на землю і інші засоби виробництва. В такій моделі знайдеться належне місце середнім і дрібним фермерським господарствам. Вони займуть ту нішу, де розміри підприємства не відіграють вирішальної ролі, а сумлінне і творче ставлення до праці є вирішальними. При цьому важливе значення має їх спеціалізація, кооперація між собою та інтеграція з великими аграрними господарствами і підприємствами третьої сфери АПК.

4. Для України в майбутньому раціональною моделлю аграрної економіки є така, яка базується на приватній власності, різних формах господарювання, двокладна з точки зору великих і дрібних господарств, з широким розвитком по відношенню до останніх спеціалізації, кооперації і інтеграції між собою і іншими сферами АПК, розвинутою мережею ринкової інфраструктури.

5. Новим у становленні різнокладності є розвиток процесів диверсифікації аграрного виробництва, що проявлятиметься у збільшенні в селах чисельності підприємців без статусу юридичної особи, які зареєстровані у податкових службах і надають різноманітні послуги іншим сільським жителям.

Використана література

1. Алаев Э.Б. и др. Глобальное общество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб.: Алетейя, 2000.
2. Мак-Фарленд Д. Поведение животных. – М.: Мир, 1988.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. – М.: Прогресс, 1986.
4. Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного. - Ч.III.- СПб., 1864.
5. Управление социалистическим производством. – М.: Мысль, 1979. – 234 с.
6. Шмидт-Ниельсон К. Размеры животных: почему они так важны? – М.: Мир, 1987.– 298 с.
7. Збарський В.К. Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України: монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 655 с.
8. Збарський В. К. Проблеми поєднання малих, середніх та великих підприємств // Агроінком. – 2007. – № 7-8. – С. 54–62.
9. Збарський В. К., Варченко О. М. Малі підприємства: погляд на проблему // Ж. Вісн. Білоцерк. НАУ. – 2010. – Вип. 2. – С. 109–112.
10. Збарський В. К. Ефективність господарювання аграрних формувань в Україні // Агросвіт. – 2011. – № 4. – С. 6–11.

11. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» за 2013 рік. – К.: Держслужба статистики України, 2014. – 253 с.
12. Сільське господарство України за 2013 рік. Стат. збірник, 2014. – К.: Держстат України. – 399 с.

***Annotation.** The article investigates features of functioning of agricultural production. Search rational relationship between market and state regulation of agriculture is the purpose of the study. The authors consider the problem of rational combination of small, medium and large enterprises. The authors emphasize the need to develop appropriate methodology. The authors proposed the use of the model complex system of agricultural enterprise. The author argues the need for a rational combination of large, medium and small businesses in rural areas. The article emphasizes the inadmissibility of confrontation between large and small agricultural businesses. It is proved that different-sized agribusiness companies have, depending on their specific features and modalities of the respective advantages and disadvantages. The authors emphasize the need to take account of the value of agricultural production entities that have no legal status.*

***Keywords:** large, medium, small businesses, entrepreneurship, methodology, quality of life, the countryside.*